

**ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ ΕΠΙΣΤΡΑΤΕΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΕΜΟΥ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1897
ΕΝ ΡΑΨΑΝΗ ΤΗ 15 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1898**

Ἐνεκα τῶν σφαγῶν τῆς ἐπαναστατησάσης κατὰ τῆς Τουρκίας Κρήτης, ἡ Ἑλληνική Κυβέρνησις ἀπέστειλεν εἰς τὰ Κρητικά ὕδατα τόν στόλον τῆς καί κατοπιν κατέλαβε τήν νῆσον διὰ στρατοῦ ὑπό τόν Τιμ. Βάσσον καί κατήργησε τήν Τουρκικὴν διοίκησιν καί ἐξουσίαν. Ἄλλ' ἡ πρῶξις αὕτη ἦτο αἰτία πολέμου (casus belli) πρὸς τήν ὁμορον ἐπικράτειαν καί πρὸς διαφύλαξιν τῶν ὀρίων ἀπὸ πάσης ἐπιθέσεως κατὰ τοῦ ἡμετέρου ἔθνους ἀπεφασίσθη ἡ ἐπιστράτευσις τῆς ἐφεδρείας εἰς ἣν καί ἐγὼ ὑπαγόμεν ὡς ἀνήκων εἰς τήν κλάσιν τοῦ 1890.

Ὡς ἐκ τῆς ἀσθενοῦς κράσεώς μου ἀφ' ἑνός μεγάλως ἐλυπήθην ἐπὶ τῇ προσκλήσει τῆς κλάσεώς μου καθ' ὅσον οὐδέποτε ἠλπιζον ὅτι θὰ ἠδυνάμην νά ὑπομείνω τὰ δεινὰ μιᾶς ἐπιστρατείας ἀλλ' ἐθεώρουν ὡς βεβαίαν τήν μὴ ἐπάνοδόν μου εἰς τήν φιλιτάτην πατρίδα καί ἐφοβούμην μήπως ἠθελον τελευτήσῃ τίς οἶδε εἰς ποῖον νοσοκομεῖον, ἀλλ' ἡ προαίσθησις μου αὕτη εὐτυχῶς διεψεύσθη καίτοι τὰς κακουχίας ἃς ὑπέστην κατὰ τόν πόλεμον οὐδέ κατὰ ἑκατομμυριοστόν ἐφαντάσθην· ἀφ' ἑτέρου ὁμως ἐσεμνυνόμην ὅτι κάγώ θέλω συντελέσει ὡς στρατιώτης πρὸς ἐπαύξησιν τῆς δυνάμεως καί τῆς δόξης τοῦ ἔθνους μας ἀλλὰ δυστυχῶς ἐκ τῆς μετέπειτα φάσεως τοῦ πολέμου τούναντίον ἐγένετο.

Τὴν 23ην Φεβρουαρίου 1897 ἐξεκινήσαμεν μετ' ἄλλων ἐφέδρων πατριωτῶν μου ἵνα μεταβῶμεν εἰς Λάρισαν, καθ' ὁδόν δέ ἐτραγουδοῦσαμεν διάφορα πολεμικά ᾠσματα ἀλλὰ μετὰ παλλούσης καρδίας ἀγνοοῦντες ἂν θὰ ἐπιστρέψωμεν πάντως σῶοι καί ἀβλαβεῖς. Περί τὴν 4ην Μ. Μ. τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἐφθάσαμεν εἰς Λάρισαν ἥτις ὡς ἐκ τῆς ἀφίξεως τοῦ σιδηροδρόμου πλήρους ἐφέδρων ἦτο ἀνάστατος καί πλήρης πολεμικοῦ ἐνθουσιασμοῦ καθ' ὅσον οἱ ἐφεδροὶ ἤρχοντο μετὰ σημαίων ᾄδοντες καί ζητωκραυγάζοντες ὑπὲρ τοῦ πολέμου. Ἀπὸ τῆς ἐπομένης ὁμως ἠννόησα ὅτι πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἐπληροῦντο ὑπὸ ψευδοῦς ἐνθουσιασμοῦ ὡς παρουσιασθέντες εἰς τὸ στρατολογικόν γραφεῖον μετὰ πιστοποιητικῶν πρὸς ἀπαλλαγὴν των τοῦθ' ὅπερ τὰ μέγιστα μ' ἐλύπησεν, διότι ἐν ᾧ ὤθουν τὸ δῦσμοιρον ἔθνος εἰς ἀκλεῆ πόλεμον αὐτοὶ ἐφρόντιζον νά μὴ συμμετάσχωσι τούτου καί δυστυχῶς οἱ τοιοῦτοι ἦσαν πλεῖστοι καί συνέβη ὅ,τι συνέβη.

24η Φεβρουαρίου. Τὴν πρωΐαν τῆς ἡμέρας ταύτης μετέβην εἰς τὸ στρατολογικόν γραφεῖον καί κατετάχθην ὡς ἀπλοῦς στρατιώτης εἰς τόν 3ον λόχον 1ου τάγματος 4ου συντάγματος ὑπὸ Διοικητὴν μὲν τοῦ Σ/ματος Γ. Μαμούρη¹ Σ/άρχην, τοῦ τάγματος Γ. Σταμάτην ταγματάρχην καί λοχαγόν Β. Νικολόπουλον. Ὁ λοχαγός μας ἦτο αὐστηρότατος, ὑπὲρ τὸ δέον μάλιστα αὐστηρός ὥστε ἐν ᾧ παρεκάλεσα αὐτόν νά μᾶς ἐπιτρέψῃ, ὡς καί ἡ διαταγὴ τοῦ Σ/ματος ἐπέτρεπε, νά διανυκτερεύσω εἰς συγγενικὴν οἰκίαν ἐν τῇ πόλει οὐ μόνον τοῦτο ἠρνήθη ἀλλ' οὔτε καί κλινοσκέπασμα ἐφρόντισε νά μοί παράσχῃ καί ἐκοιμήθην ἐπὶ τῶν

¹ . Ο Γεώργιος Μαμούρης, 35 ετών και λοχαγός το 1870, υπήρξε γαμπρός του Θεμιστοκλή Χρ. Περραιβού. Βλ. Μιχάλης Παπαμιχαήλ, «Ἐξι ληξιαρχικὲς πράξεις ἀπογόνων του Χριστόφορου Περραιβού, 1870-1913», *Θεσσαλικό Ἡμερολόγιο*, 60 (2011) 285-287.

σανίδων τοῦ πατώματος μόνον μέ τόν μανδύαν μου· εὐτυχῶς ὁ ἐπιλοχίας Γ. Ντόκος, ὁ σιτιστής Δ. Παρθένης καί οἱ λοιποὶ ὑπαξιωματικοὶ ἦσαν καλοὶ καί ὅπως δήποτε ἐσχετίσθην μετ' αὐτῶν κατόπιν καί εἶχον μερικός εὐκολίας.

Δέν θέλω νά θίξω τό ζήτημα τῆς πειθαρχίας καθ' ὅσον εἰς τοῦτο οὐδεὶς ἀντιλέγει ἀλλά ποίαν ἐπιρροήν δύναται νά ἔχη εἰς ταύτην ἡ τόσον σκληρά καί ἀπάνθρωπος διαγωγή τοῦ λοχαγοῦ ἀπέναντι στρατιωτῶν μόλις καταλιπόντων τάς ἐστίας των χάριν τῆς φίλης πατρίδος των καί εἰς τήν φωνήν αὐτῆς ὑπακούοντων; Ἐγώ νομίζω ὅτι οὕτω φερόμενοι οἱ ἀνώτεροι μᾶλλον βλάβην εἰς τήν πειθαρχίαν ἐπιφέρουσι διανοίγοντες μέγα χάσμα μεταξύ αὐτῶν καί τῶν ὑπ' αὐτούς ἐπισύρουσι δέ τό μῖσος καθ' ἑαυτῶν ὅπερ ἐπιβλαβέστατον.

Καθ' ἐκάστην ἐξησκούμεθα εἰς γυμνάσια πορείας καί εἰς τόν χειρισμόν τῶν ὀπλων ἀλλά τήν 1ην Μαρτίου τῆ συστάσει τοῦ ταγματάρχου μας προσελήφθη ὡς γραφεύς τοῦ λόχου ἔχοντος ἀνάγκην καί ἀπηλλάγη τῶν γυμνασίων. Ἡ πρόσληψις αὕτη ὡς γραφέως μέ ἀπήλλαξε τούλάχιστον τῶν ἀγγαρειῶν.

2α Μαρτίου. Τήν 12ην τῆς Μεσημβρίας τό τάγμα μᾶς ἀποσπασθέν τοῦ Σ/ματος μετεστάθμευσεν εἰς Κουτσόχερον, χωρίον μικρόν κείμενον εἰς τά δυτικά τῆς Λαρίσης πλησίον τοῦ Πηνειοῦ καί εἰς τήν δεξιάν αὐτοῦ ὄχθην ἐκεῖ δέ ἐστρατωνιζόμεθα ὑπό σκηνάς μὴ ὑπαρχόντων ἐπαρκουσῶν οἰκιῶν.

Κατά τήν ἐκ Λαρίσης εἰς τό εἰρημένον χωρίον μετάβασίν μας ἐφέρομεν πλήρεις τάς ἀποσκευάς μας μετὰ τοῦ γυλιοῦ ἀλλά δέν ἠδυνήθη νά ὑποστῶ τοσαύτην ὁδοιπορίαν περί τάς 6 ὥρας καί ἐπέβην ἐπί κάρρων ἐπί πληρωμῇ μεταβαινόντων ἐκεῖσε.

Ἐνταῦθα ἐμείναμεν ἐπί 10 σχεδόν ἡμέρας καθ' ἃς πολὺ ὑπεφέρομεν ὡς ἐκ τοῦ ψυχροῦ καιροῦ καί τῆς καταπεσούσης χιόνος.

12η Μαρτίου. Μετεσταθμεύσαμεν εἰς Χάνι Ρεβένι² θέσιν πλησίον τῆς γραμμῆς καί ἐπί τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ Πηνειοῦ.

Κατά τήν μεταστάθμευσιν ταύτην διετάχθη νά συνοδεύσω τά κάρρα μετὰ τοῦ ὑλικοῦ καί ὅπωςδήποτε δέν ὑπέφερον εἰς τήν ὁδοιπορίαν θέσας τόν γυλιόν μου ἐπί κάρρου καίτοι ἡ θέσις ἀπέιχε 4 ὥρας ἀπό Κουτσοχέρου.

Ἐνταῦθα ὑπῆρχε μόνον ἓν Χάνι εἰς τό ὁποῖον κατώκησεν ὁ ταγματάρχης ἡμεῖς δέ ἐστρατωνίσθημεν ὑπό σκηνάς. Κατά τήν μεταστάθμευσιν ταύτην τό τάγμα μας ἐδιχάσθη εἰς δύο καί ἡ μὲν δευτέρα διλοχία, εἰς ἣν ἀνήκον κἀγώ, ἐμεινεν ἐνταῦθα, ἡ δέ πρώτη μετεστάθμευσεν εἰς τάς ὑπωρείας τῆς Κάτω Κούτρας³ μίαν ὥραν ἀπεχούσης ἀπό Ρεβενίου. Ἐνταῦθα ἀνέλαβον τά καθήκοντα τοῦ ὑποσιτιστοῦ διήλθομεν δέ τάς ἡμέρας κάλλιστα ἔχοντες ἄφθονα τρόφιμα.

3η Ἀπριλίου. Τοῦ Σ/ματος μας ἀποτελέσαντος μετὰ τοῦ 5ου τήν 2αν Ταξιαρχίαν ὑπό τόν Ἀντισυν/ρχην τοῦ Πυροβολικοῦ Χρ. Μαστραπᾶν τῆς 1ης Μεραρχίας ὑπό τόν ὑποστράτηγον Μακρῆν μετεσταθμεύσαμεν εἰς Τύρναβον καί ἐκεῖ κατεσκηνώσαμεν ἔξω αὐτοῦ

² . Χάνι Ρεβένι· πανδοχεῖο κοντά στον μεθοριακό σταθμό Ρεβένι, νοτιοανατολικά του Δαμασίου.

³ . Κάτω Κούτρα· λόφος βορείως του Ζάρκου των Τρικάλων, κοντά στην μεθοριακή γραμμή του 1881.

πρός Βορράν υπό τόν Προφήτην Ἡλίαν⁴ καί παρά τήν ὀροθετικήν γραμμήν.

5η Ἀπριλίου. Ὡς ἐκ τῶν λαβουσῶν χώραν ἐν Νεζερεῶ⁵ συμπλοκῶν καί ὀλίγον κατ' ὀλίγον λαβόντων μέρος καί τῶν λοιπῶν σταθμῶν μέχρι Τυρνάβου, παρετάχθημεν ἔξω τῶν σκηνῶν σχηματίσαντες πυραμίδας καί ἀνεμένομεν ἀπό ὥρας εἰς ὥραν διαταγήν ἵνα μεταβῶμεν πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς γραμμῆς· καθ' ὅλην τήν ἡμέραν μένοντες ἐνταῦθα μετὰ παλμῶν καρδίας ἀνεμένομεν τήν στιγμὴν ἵνα βαπτισθῶμεν εἰς τήν κολυμβήθραν τοῦ πυρός πρὸς δόξαν τῆς πατρίδος μας.

Περί τὴν 5ην Μ. Μ. ὥραν στενοχωρηθεῖς περιεπάτουσιν μετὰ τινῶν φίλων μου στρατιωτῶν πρὸς τὸ μέρος τοῦ Μπογαζίου⁶ καί μόλις εἶχομεν προχωρήσει περί τὰ 100 μέτρα μακρὰν τοῦ στρατοπέδου ἠκούσαμεν τόν κρότον τῶν πυροβόλων πρὸς τὸ μέρος τῆς Λυγαριάς· τοῦτο σπεύσαντες ἀνηγγείλαμεν καί εἰς τοὺς λοιπούς ἐν τῷ στρατοπέδῳ μὴ δυναμένους ὡς ἐκ τοῦ θορύβου νὰ ἀντιληφθῶσι τοὺς κρότους καί ἐν ἀκαρεῖ ἀπαντες ἐδράμομεν εἰς τὰ ὄπλα καί παρετάχθημεν αὐθόρμητα ἀναμένοντες τήν διαταγήν ὅπως δράμωμεν πρὸς βοήθειαν τῶν ἀγωνιζομένων ἀδελφῶν μας τήν προθυμίαν μας δέ ταύτην ἐπήνεσε καί ὁ κατὰ τήν στιγμὴν ἐκείνην διοικητῆς τοῦ Σ/ματος καί μᾶς συνεχάρη.

Μόλις ἐνύκτωσε ἠκούσθησαν αἱ σάλπιγγες ἠχοῦσαι τήν γενικὴν συνάθροισιν καί τὸ σύνταγμα μας μεταβαλὼν θέσιν παρετάχθη πλησίον τοῦ Τυρνάβου καί πρὸς Βορράν αὐτοῦ ἔχον μέτωπον πρὸς τήν ὀροθετικὴν γραμμὴν ἔτοιμον πρὸς ἀποστολὴν ἐπικουριῶν· ἀλλὰ δυστυχῶς ἀμέσως ἐνεφιλοχώρησαν διενέξεις διότι ὁ μὲν διοικητῆς μας ἐνίσχυσεν ἕκαστον σταθμὸν δι' ὀλοκλήρου λόχου ὁ δὲ ταξίαρχος ἐλθὼν ἀνεκάλεσε τὰς ἀποσταλείσας ἐνισχύσεις καί ἀφῆρεσε τήν διοίκησιν ἀπὸ τόν Γ. Σταμάτην καί τήν ἀνέθεσεν εἰς τόν Βρετόν, διέταξε δὲ ὅπως αἱ ἐνισχύσεις γίνονται δι' ἡμίσεως λόχου ἢ καί δι' ὀλιγωτέρου ἀριθμοῦ τοῦθ' ὅπερ μεγάλως ἐβλάψε τόν ἀγῶνα ὡς θὰ εἶδομεν περαιτέρω. Ἐξ ὅλου τοῦ Σ/ματος ἔμεινε μόνον ὁ λόχος μας ἐνταῦθα καί διενυκτέρευσε, τήν ἐπομένην δὲ ἄμα τῆ ἀνατολῆ τοῦ ἡλίου διετάχθημεν νὰ μεταβῶμεν ἵνα ἐνισχύσωμεν ὅπου δεῖ.

6η Ἀπριλίου. Ἀναχωρήσαντες ἐκ Τυρνάβου περί τήν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου ἐφθάσαμεν εἰς Μάτι, ὅπου, κατὰ διαταγήν τοῦ διευθύνοντος τὰ τμήματα ταγματάρχου Καθενιώτου, ὁ λόχος μας διεμοιράσθη εἰς δύο, καί ὁ μὲν πρῶτος οὐλαμός εἰς ὃν ἀνήκων καί ἐγὼ ἔσπευσε πρὸς βοήθειαν τῆς Μελούνας, ὁ δὲ δεῦτερος εἰς Γκριτσόβαλι.⁷

Μετὰ κοπιώδη πορείαν ὡς ἐκ τοῦ ἀνωφεροῦς τῆς θέσεως βαλλόμενοι καί ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν ἐφθάσαμεν ἐν τῇ Χασάν Μελούνα⁸ ἣτις οὔσα τουρκικὸς σταθμὸς ἐκυριεύθη ὑπὸ τῶν ἡμετέρων· εἶχε κυριευθεῖ ὁμως

⁴ . Προφήτης Ἡλίας· μονὴ στα βορειοδυτικὰ του Τυρνάβου.

⁵ . Νεζερός· ἡ σημερινὴ Καλλιπεύκη τῆς Λάρισας, πάνω στον Ὀλυμπο.

⁶ . Μπουγάζι· ἡ στενωπὸς δυτικὰ του Τυρνάβου, ὅπου ἡ ἐξοδος του Τιταρησίου που ἔρχεται ἀπὸ το Δαμάσι.

⁷ . Γκριτζόβαλη· το σημερινὸ Βοτανοχώρι του Τυρνάβου, πάνω ακριβῶς στη Μελούνα.

⁸ . Χασάν Μελούνα· τμήμα τῆς Μελούνας πάνω στην κορυφογραμμὴ, ὅπου υπῆρχαν τα οθωμανικὰ μεθοριακὰ φυλάκια.

καί ἡ ἡμετέρα Μελούνα⁹ παρ' αὐτῶν ἦτο 11 Π. Μ. περίπου κατά τήν ἄφιξίν μας.

Ἐνταῦθα ἀναπαυθέντες ἐπ' ὀλίγον ἐτέθημεν εἰς τήν γραμμήν τῆς μάχης ἐπί διαφόρων σημείων ἐγὼ δέ μετ' ἄλλων στρατιωτῶν ἀριστερόθεν τῆς Χασάν Μελούνας καί πρὸς τό μέρος τῆς Μπούρνα Τρύπας,¹⁰ μέχρι δέ τῆς 4 1/2 Μ.Μ. ἐμαχόμεθα ἐνταῦθα, ὅποτε πεσοῦσης τῆς θέσεως Χασάν Μελούνας πρὸς δέ καί τῶν λοιπῶν ἠναγκάσθημεν νά ἐγκαταλείψωμεν τάς θέσεις μας ἐν ἀταξίᾳ καί νά κατέλθωμεν εἰς Μάτι.

Ἐνταῦθα παρατηρητέον ὅτι ἡ ἐκ διαφόρων λόχων καί σωμάτων ἐνίσχυσις τῶν σταθμῶν ἐπέφερε τοσαύτην ἀταξίαν, ὥστε ἐν ᾧ πολλοί ἀξιωματικοί ἐφώναζον τοὺς στρατιώτας ποῦ νά κατευθυνθῶσι πρὸς νέαν συγκέντρωσιν οὐδεῖς τοὺς ἤκουε καθ' ὅσον οὐδένα ἐγνώριζον.

Παράδειγμα τῆς ἀταξίας καί τοῦ ἐνεπιτηρήτου τῶν μαχομένων φέρω τό ἐξῆς· ὅταν μετὰ τήν ἀνάπαυσίν μας διετάχθημεν νά τεθῶμεν εἰς τήν γραμμήν τοῦ πυρός οὐδεῖς μᾶς ὠδήγησε τίνα θέσιν νά καταλάβωμεν ἀγνοοῦντες ἐντελῶς τό μέρος καί μόνοι μας κατελάβομεν θέσιν εἴτε καλήν εἴτε κακήν ἀνευ τινός ἐποπτείας καί ἐν ᾧ εἴμεθα 18 περίπου ἄνδρες οὐδένα βαθμοφόρον εἶχομεν οὐδέ δεκανέα πρὸς προσδιορισμόν τοῦλάχιστον τῶν ἀποφάσεων, πρὸς δέ περί τήν 4ην Μ. Μ. ἐπειδή κατά τήν ἀνοδόν μας ἐγκατελίπομεν τά κλινοσκεπάσματα καί τάς χλαίνας μας καί ἤρχισαμεν νά ὑποφέρωμεν ἀπό τό ψῦχος καίτοι ἐζητήσαμεν νά μᾶς τά φέρωσι οὐδόλως εἰσηκούσθημεν καί ἠναγκάσθημεν μεθ' ἑνός ἄλλου νά μεταβῶ μόνος μου πρὸς παραλαβήν αὐτῶν, τοῦθ' ὅπερ δέν θά συνέβαινεν ἂν ὑπῆρχε τάξις, ἀλλά μόλις προεχωρήσαμεν περί τά χίλια μέτρα κάτω τῆς γραμμῆς ἠκούσαμεν φωνάς καί θόρυβον καί ἠναγκάσθημεν νά ἐπιστρέψω ὅπου εἶδον δεινόν θέαμα ἀξιωματικούς, ὑπαξιωματικούς καί στρατιώτας ἄλλους μὲν τρεπομένους εἰς φυγήν καί εἰς οὐδένα ὑπακούοντας, ἄλλους δέ κραυγάζοντας καί ἄλλους καταγινομένους εἰς κατασκευὴν προχωμάτων προχείρων ἐκ τῶν εὕρισκομένων ἐκεῖ λίθων· αὕτη ἡ στιγμή ἦτον ἡ τῆς πρώτης τροπῆς ἐκ τῆς ὀροθητικῆς γραμμῆς καί βεβαίως ἐάν ἄλλως εἶχον τά πράγματα ἴσως δέν θά ἐπιπτε τότε ἡ θέσις αὕτη καθ' ὅσον ὡς εἶπον ἀνωτέρω ἐπιστρέψας κἀγὼ ἤρχισα νά κατασκευάζω μικρόν πρόχειρον πρόχωμα ὅποτε δραμῶν ἀξιωματικός τις ἐκ τῶν μαχομένων εἰσέτι ἐν τῇ πρώτῃ γραμμῇ καί μὴ ἐγκαταλιπόντων αὐτὴν κατά τήν ἔφοδον τῶν Τούρκων ἐνεκαρδίωσε τοὺς μείναντας στρατιώτας κραυγᾶσας ὅτι ὑπεχώρησαν οἱ Τούρκοι καί τότε ἅπαντες ἐδράμομεν εἰς τάς πρώτας θέσεις μας.

Κατά τήν ἐπάνοδόν μου ἕνα μόνον στρατιώτην συνήντησα ἐκ τῶν 18 συμπολεμιστῶν μας τόν Τῶάν. Καλαματιανόν ἐκ Γυθείου, λαμπρόν στρατιώτην μεθ' οὗ ἐπανῆλθον εἰς τήν προτέραν θέσιν ἀλλά δυστυχῶς οἱ Τούρκοι εἶχον προχωρήσει καί μετ' ὀλίγον ἐτράπημεν ἅπαντες εἰς φυγήν πεσοῦσης συγχρόνως καί τῆς θέσεως Μπούρνα Τρύπας. Ἡ τροπή ἐγένετο περί τήν δύσιν τοῦ ἡλίου καί ἀμφότεροι μείναντες τελευταῖοι ὅλων μέγιστα ἐκινδυνεύσαμεν ἐκ τῶν ὀβίδων καί σφαιρῶν.

⁹ . Ἡμετέρα Μελούνα· τμήμα τῆς Μελούνας, πάνω στην κορυφογραφή, ὅπου υπῆρχαν ἐλληνικά μεθοριακά φυλάκια, ἀπέναντι ἀπὸ τὴν Χασάν Μελούνα.

¹⁰ . Μπούρνα Τρύπα· μεθοριακὸς σταθμὸς πάνω στην Μελούνα, δεξιότερα τῆς Γκριτζόβαλης (Βοτανοχωρίου).

Μή παρακολουθηθείς υπό τοῦ εἰρημένου κατά τήν εἰς Μάτι κάθοδον ἐμείνα μόνος καί μή ἔχων μανδύαν καί κλινοσκέπασμα ἤναγκάσθην νά διανυκτερεύσω εἰς Μάτι καί ἐν ταῖς αὐτόθι εὕρισκομέναις σκηναῖς τήν δέ πρωΐαν τῆς ἐπομένης συναντηθείς καί μετ' ἄλλων στρατιωτῶν τοῦ λόχου μου μετέβημεν εἰς ἀναζήτησιν αὐτοῦ ὄν εὕρομεν συντεταγμένον, $\frac{1}{4}$ τῆς ὥρας ἀπέχοντα τῆς εἰρημένης θέσεως.

7η Ἀπριλίου. Μετά τήν συγκέντρωσιν τοῦ Σ/τος διετάχθημεν ὡς καταλάβωμεν τά ἐπί τῆς προ τῆς Λυγαριᾶς πεδιάδος προχώματα δεξιά τοῦ Ματίου, ὀπόθεν περί τήν 9ην ἢ 10ην Π. Μ. διετάχθημεν νά ὑποχωρήσωμεν εἰς Κριτήρι¹¹ κάτωθεν τῆς θέσεως Λουσφακίου¹² καί ἐκεῖ ἐπί τινος λοφοσειρᾶς διημερεύσαμεν κατασκευάζοντες πρόχειρα ἐκ λίθων ὄχυράματα καί περί τήν δύσιν τοῦ ἡλίου ἀνεκλήθημεν καί κατευλίσθημεν εἰς τοὺς πρός τον Τύρναβον ἀγρούς.

8η Ἀπριλίου. Τήν πρωΐαν τῆς ἡμέρας ταύτης διετάχθη ὀλόκληρον τό τάγμα μας νά μεταβῆ πρός ἐνίσχυσιν τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ Τυρνάβου, ἀλλ' ἐν ᾧ σχεδόν εἶχομεν πλησιάσῃ εἰς τήν θέσιν ταύτην διετάχθη μόνον ἡ πρώτη διλοχία νά μεταβῆ πρός ἐνίσχυσιν ἢ δ' ἐτέρα νά ἐπιστρέψῃ εἰς τόν Ἅγιον Ἡλίαν, μονήν ἐξωθεν τοῦ Τυρνάβου πυρπολυθεῖσαν μετὰ τήν εἰσβολήν τῶν Τούρκων, ἐκεῖ δέ ἐμείναμεν καθ' ὄλην τήν ἡμέραν καί κατά τήν προσέγγισιν τῆς νυκτός διετάχθημεν νά ἐπιστρέψωμεν εἰς Κριτήρι, ὅπου καί διενυκτερεύσαμεν ἀκριβῶς εἰς ἡν θέσιν εἶμεθα τήν προτεραίαν.

9η Ἀπριλίου. Λίαν πρωΐ μετέβημεν εἰς Κεφαλόβρυσον παρά τήν νεόκτιστον ἐκκλησίαν τῆς Ἁγίας Ἄννης ὡς στήριγμα τοῦ δεξιόθεν παρατεταγμένου πυροβολικοῦ, παραταχθέντες ὀπισθεν βραχῶδους λόφου καί ἔχοντες δεξιόθεν μέν τόν 4ον λόχον 1ου τάγματος 4ου Πέζ. Σ/ματος ἀριστερόθεν δέ τήν λεγεῶνα τῶν Φιλελλήνων καί προφυλακάς τό 4ο τάγμα τῶν εὐζώνων.

10η καί 11η Ἀπριλίου. Κατά ταύτας τάς ἡμέρας ἐμείναμεν ἐνταῦθα ἀεργοί καθ' ὅσον ἡ μάχη ἐγένετο διὰ τῶν πυροβόλων μόνον καί καθ' ἄς ἀναρίθμητοι ἐχθρικά ὀβίδες διῆλθον ἀνωθεν τῶν κεφαλῶν μας. Τήν νύκτια τῆς 10ης μεγίστη σύγχυσις ἐγένετο εἰς τό στρατόπεδόν μας καθ' ὅσον οἱ σκοποὶ ἐκραύγασαν εἰς τά ὀπλα! ἀνευ οὐδενός ἀποχωρῶντος λόγου καί ἡμεῖς δέν ἐγνωρίζομεν τί νά κάμωμεν ὀπότε ἐξεληθόντες τῆς σκηνῆς τῶν ὀ τε Ταξίαρχος καί Μέραρχος μᾶς ἡσύχασαν ἄλλως θά εἶχομεν πολλά τά ἀπευκτέα.

Τήν 11ην περί τήν 9ην Π. Μ. οἱ ἐχθροὶ μέ τήν πρώτην βολήν τῶν πυροβόλων ἐπέτυχον τήν ἀπόστασιν καί τά πρῶτα θύματα ἦσαν ὀ Δ. Κλείτσας ἀνθυπολ. Πεζ. φονευθεῖς καί τρεῖς ἔτεροι ἀξιωματικοὶ καί ἄλλων ὀπλων πληγωθέντες. Κατά ταύτην τήν ἡμέραν μεγάλως ἐκινδύνευσαν καθ' ὅσον οἱ ἐχθροὶ ἐπιτυχόντες τήν ἀπόστασίν μας ἤρχισαν μέ βολιδοφόρους ὀβίδας καί κατά τήν ἐκπυρσοκρότησιν μιᾶς ἐξ αὐτῶν ἐπληγώθη θανατηφόρως εἷς ἐθελοντής πρό ὀλίγου προσελθῶν εἰς τόν λόχον μας καί καταλαβῶν ἡν θέσιν κατεῖχον ἐγώ πρότερον ἐν τῷ στρατοπέδῳ. Ἐκ τούτου ὀ λοχαγός φοβηθείς περισσοτέρας ζημίας μᾶς διηύθυνε περί τά 300 μέτρα ὀπισθεν τῆς θέσεως ταύτης ἐπί ὀργωμένων ἀγρῶν ὅπου οἱ ἐχθροὶ δέν μᾶς ἡννόησαν καί ἀπεφύγαμεν

¹¹ . Κριτήρι' μεθοριακός σταθμός στη Μελούνα, βορείως του Τυρνάβου.

¹² . Λοσφάκι' μεθοριακός σταθμός στη Μελούνα, βορειοδυτικά του Τυρνάβου και ανατολική του Κριτηρίου.

οὕτω τὰ πυρά αὐτῶν. Ὅτε δέ περί τήν 4ην Μ. Μ. διετάχθημεν νά ἐπιστρέψωμεν εἰς ἤν θέσιν εἶχομεν πρότερον ὁ ἐχθρός ἤρχισε νά μᾶς καταπυροβολῆ ἐπιτυχῶν ἀμέσως τήν ἀπόστασιν ἡμεῖς δέ ἵνα ἀποφύγωμεν τάς βολάς ἐδράμομεν τροχάδην ἀλλ' εἷς τῶν στρατιωτῶν, ὁ φίλιτατός μας Ι. Καλαματιανός, μείνας ὀπίσω ἔνεκεν ὑπηρεσίας καί μή ἐννοήσας ὅτι ὁ ἐχθρός εὔρε τήν ἀπόστασιν τῆς θέσεώς μας καί ἰδῶν καπνόν ἐξερχόμενον ἐξ ἐχθρικοῦ πυροβόλου ἴστατο καί παρετήρη ποῦ θά πέσῃ τό βλήμα καί ἂν θά κάμη ζημίαν, ἀλλ' αἴφνης ἡ ὀβίς ἐμπήγνυται ἀνά μέσον τῶν σκελῶν του ἐντός τοῦ χώματος καί αὕτη μὲν εὐτυχῶς δέν ἐξερράγη ἀλλ' αὐτόν ἀνέτρεψεν ἐντός τοῦ σχηματισθέντος ῥήγματος χωρίς νά τόν κτυπήσῃ εἰ μή μόνον τόν ἐζάλισεν καί μετὰ τίνα λεπτά τῆς ὥρας ἀνηγέρθη σῶος καί ἀβλαβῆς· δυστυχῶς ὅμως ἔκτοτε ἔπαθεν ἡ ὑγεία του καί ἀπεβίωσε μετὰ τίνας μήνας εἰς Μεσινικόλαν¹³ τῆς οὐδετέρας ζώνης.

Περί τήν 9ην Μ. Μ. τῆς ἡμέρας ταύτης διετάχθημεν νά ὑποχωρήσωμεν εἰς τὰ προμαχώματα Γιάννουλης τῆς Λαρίσης μόλις δέ διήλθομεν τήν γέφυραν Τυρνάβου ὀλίγον ἀφήσαντες ὀπίσω τοὺς στρατιῶνας αὐτοῦ ἐν ᾧ ἐβαδίζομεν συντεταγμένοι μετὰ τῆς σημαίας τοῦ Σ/ματος ἠκούσαμεν πρὸς τό μέρος τοῦ Τυρνάβου πυροβολισμούς καί οἱ ἀξιωματικοί μας, διά νά μᾶς καθησυχάσουν, διέταξαν στάσιν, ἀλλά μόλις ἐστάθημεν πέντε ἕως δέκα ἱππεῖς διήλθον καλπάζοντες καί πυροβολοῦντες διά τῶν περιστρόφων των καί φωνάζοντες «μᾶς ἔφαγαν τὰ σκυλιά» τότε οἰκτρόν θέαμα στρατιῶται, ἀξιωματικοί ἐτράπησαν εἰς φυγὴν παρασύροντες καί αὐτόν τόν σηματοφόρον πεσόντα κατά γῆς καί ἐν ἀκαρεί ἐκενώθη τό μέρος στρατιωτῶν καί δέν ἔβλεπες ἄλλο τί εἰ μή κονιορτόν ἐκτυφλωτικόν ἐμποδίζοντα νά ἰδῆς ποῦ νά καταφύγῃς τότε ἐγώ καί οἱ στρατιῶται Ι. Καλαματιανός, Γεώρ. Καραπέτσας, Χρόνης Γογουρόπουλος καί Ἰωάν. Κεραμίδας συσκεφθέντες ἐκ τοῦ προχείρου ἀπεφασίσαμεν νά μείνωμεν καταλαβόντες θέσιν τινά κάτωθεν τῆς ὁδοῦ πρὸς τό μέρος τοῦ Καζακλάρ¹⁴ καί θέσαντες τήν ξιφολόγχην ἐφ' ὄπλου καί πληρώσαντες αὐτό διά φυσιγγίων ἀναμένομεν πόθεν θά μᾶς ἐπιτεθῆ ὁ ἐχθρός· τοῦτο δέ ἐπράξαμεν καθ' ὅσον ἐσκέφθημεν ὅτι ἐάν μᾶς ἐπετέθη τουρκικόν ἱππικόν, ὡς κατ' ἐκείνην τήν στιγμὴν διεδόθη, ὅπου δήποτε καί ἐάν ἐπηγαίναμεν θά μᾶς κατέφθανε καί ἐμείναμε διά νά πωλήσωμεν τήν ζωὴν μας τουλάχιστον ἀκριβά· μετ' ὀλίγον ὁ ἀνθυπολοχ. σηματοφόρος Δουμπιώτης ἐγερθεῖς καί ἰδῶν ὅτι ἔμεινε κατάμονος ἤρχισε μετὰ φωνῆς προξενούσης ἀλγεινοτάτην αἰσθησιν νά κραυγάζῃ «βρέ παιδιά ποῦ ἀφήσατε τήν σημαίαν;», ἡμεῖς δέ τότε ἐτρέξαμεν πρὸς αὐτόν καί ἐκραυγάζαμεν: «στή σημαία παιδιά, στή σημαία!» καί ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐσχηματίσθημεν περί τοὺς τριακοσίους ἐκ διαφόρων σωμάτων καί ὑπὸ τήν διοίκησιν τοῦ προσελθόντος λοχαγοῦ μας καί τινος ἀνθυπολοχαγοῦ τοῦ λόχου μας ἐσχηματίσαμεν τετράγωνον καί οὕτω βαδίζοντες ἐφθάσαμεν εἰς Γιάννουλην περί τὰ ἐξημερώματα. Κατά τήν πορείαν ταύτην τὰ μέγιστα ἐκοπιάσαμεν πορευόμενοι διά μέσου ἐσπαρμένων ἀγρῶν καί ἔχοντες τό ὄπλον προτεταμένον πολλοί τῶν στρατιωτῶν κατέλειπον ἐνταῦθα τὰ σκεπάσματά των καί ἔβλεπες καθ' ὅλην τήν διάβασίν μας

¹³ . Μεσινικόλας· οικισμός της Καρδίτσας.

¹⁴ . Καζακλάρ· ο σημερινός Αμπελώνας της Λάρισας.

διάφορα είδη τῆ δε κακεῖσε ἐρριμμένα ἰδιωτικά τε καί στρατιωτικά καθ' ὅσον ὁ τρόμος ὑπῆρξε μέγας μεταδοθεῖς μέχρι καί αὐτῆς τῆς Λαρίσης.

12ῆ Ἀπριλίου. Ἀναπαυθέντες ἐνταῦθα ἦτοι ἐν Γιάννουλη ἐπί 3-4 ὥρας καί ἐγερθέντες τοῦ ὕπνου περί τήν ἀνατολήν τοῦ ἡλίου τῆς ἡμέρας ταύτης διετάχθημεν νά μεταβῶμεν εἰς στρατώνας Λαρίσης, διερχόμενοι δέ διά τῆς πόλεως ταύτης εἶμεθα κατηφεῖς καί περίλυποι ἀγνοοῦντες τό ἀποβησόμενον. Καταυλισθέντες ἐξῶθεν τῶν στρατῶνων διεμείναμεν μέχρι τῆς 9ῆς Π. Μ. ὅπου καί ἐμάθομεν τήν γενικήν ὑποχώρησιν τῶν στρατευμάτων.

Τήν 9ῆν Π. Μ. ὥραν διετάχθημεν νά ὑποχωρήσωμεν εἰς Φάρσαλα· μόλις δ' ἐβαδίσσαμεν περί τήν ἡμισεῖαν ὥραν ἀμέσως ἤρχισε νά παραλύη τό στράτευμα καθ' ὅσον οἱ μέν ἀξιωματικοί τῶν λόχων ἐγκατέλιπον αὐτούς ἄνευ ἐπιτηρήσεως, ἐπίσης καί οἱ ὑπαξιωματικοί ἀποτελοῦντες ὁμάδας ἐξ ὁμοιοβάθμων φίλων των, οἱ δέ στρατιῶται ἀφεθέντες ἄνευ ἐπιτηρήσεως τινος ἐγκατέλιπον τάς τάξεις των καί ἐβάδιζον κατά τό δοκοῦν εἰς οὐδένα ὑπακούοντες καί ἐν γένει πᾶν ἴχνος πειθαρχίας ἐξέλιπεν· ἀλγεινόν θέαμα ἀναπολῶ ἐσέτι μετὰ συντριβῆς καρδίας τήν κατάστασιν ταύτην τοῦ στρατεύματος καί δέν δύναμαι εἰ μή νά παρομοιάσω τήν ὑποχώρησιν ταύτην ὡς πορείαν προβάτων τῶν παραχειμαζόντων Γκέκιδων ἐν Θεσσαλία· εὐτυχῶς δέν ἠννόησε τήν κατάστασίν μας ταύτην ὁ ἐχθρός καί μέ μίαν μόνην ἴλην ἵππικῆς θά μᾶς κατέστρεφε. Κατά τήν κοπιώδη ταύτην πορείαν στρατιῶται νῆστες καί διψαλέοι ὑπεφέρομεν τά πάνδεινα καί τινες ἀπέθανον, ἵνα δέ ἀντίσχωμεν εἰς τήν δίψαν ἐτρώγομεν καυλοῦς δροσερούς ἀγριακανθῶν εὐρισκομένων ἐν τοῖς ἐσπαρμένοις ἀγροῖς· κ' ἐγώ δέ πορευόμενος μετὰ πολλῶν συμπατριωτῶν μου ὄδυρομένων διά τά μέλλοντα δεινά τῆς ἐκ νέου καταλήψεως τῆς δυστήνου πατρίδος καί ἀγνοούντων τήν τύχην οἰκείων καί συγγενῶν ὀλίγον ἔλειψε νά πάθω ἐκ δίψας, ἐάν δέν εὐρίσκετο κατά συγκυρίαν ὁ πατριώτης μου ἔφεδρ. στρατ. ἰατρός Ἀθ. Γεωργιάδης ὅστις μοί ἔδωκε δύο καραμέλας καί οὕτω ἠδυνήθην νά φτάσω μέχρι Μπακράτσι¹⁵ ὅπου εὐρομεν ὕδωρ. Ἀναπαυθέντες ἐνταῦθα ἐπ' ὀλίγον ἐξηκολούθησαμεν τήν πορείαν μας καί καταληφθέντες ὑπό τῆς νυκτός ἐκοιμήθημεν παρά τόν σιδηροδρομικόν σταθμόν ἐντός τῶν σπαρτῶν μετ' ἄλλων τριῶν καί μόλις ἐξημέρωσεν ἐξηκολουθήσαμεν τήν πορείαν μας καί ἐφθάσαμεν εἰς Φάρσαλα, ὅπου εὐρομεν τό Σ/μά μας ἀνασυντασσόμενον ἐκ τῶν ἐκάστοτε προσερχομένων ἀνδρῶν.

13ῆ Ἀπριλίου. Τοποθετήσας τόν ὅπλισμόν μου μετέβην ἐντός τῶν Φαρσάλων πρός ἀγοράν οἰνοπνεύματος καί τροφίμων ὡς ᾧν ἐπί 40 ὥρας νῆστις, εὐτυχῶς δέ μεταβαίνων ἀπό οἰκίας εἰς οἰκίαν ἐφθάσα εἰς τήν κατοικίαν τοῦ πρώην συναδέλφου μου Κ. Παπαδημητρίου Σχολάρχου ὅστις τά μέγιστα μέ περιεποιήθη.

14ῆ, 15ῆ, καί 16ῆ Ἀπριλίου. Κατά τάς ἡμέρας ταύτας διεμείναμεν ἐνταῦθα. Περί τήν 4ῆν Μ. Μ. δέ τῆς ἡμέρας ταύτης μετεσταθεμεύσαμεν ὅλα τά στρατεύματα εἰς ὀροπέδιον ὑπερθεν τῶν Φαρσάλων καί ὅπου ὑπεφέρομεν τά μέγιστα ἐκ τοῦ ψύχους τῆς νυκτός.

¹⁵ . Μπακράτσι· το σημερινό Ζάππειο, νοτίως τῆς Λάρισας, στο δρόμο Λάρισας-Φαρσάλων.

17η, 18η και 19η Απριλίου. Κατά τας ημέρας ταύτας διεμείναμεν ένταῦθα και περί τήν 2αν Μ. Μ. τῆς 19ης ἐπιστρέψαμεν και αὔθις εἰς Φάρσαλα.

20ῆ, 21η 22α και 23η Απριλίου. Κατά ταύτας τας ημέρας διεμείναμεν ἐν Φαρσάλοις ἐνθα ἐκ τῶν κόπων και τοῦ ἀκαθάρτου ὕδατος ἐπαθον δυσεντερίαν, εὐτυχῶς ἐπί δύο μόνον ημέρας διαρκέσασαν ἀνευ ἰατρικῆς τινός περιθάλψεως. Κατά τήν 23ην ἐγένετο ἡ ἐν Φαρσάλοις μάχη καθ' ἣν δέν ἐλάβομεν μέρος ὡς τοποθετηθέντος τοῦ λόχου μας εἰς τήν θέσιν Κριντήρι¹⁶ μακράν τῆς μάχης πρὸς τό μέρος τοῦ Βελεστίνου, ἴσως δέ νά συμμετείχωμεν τῆς μάχης ἐάν δέν ἐπήρχετο ἡ νύξ, ὅποτε ἐληξεν ἡ μάχη· μή ἀνακληθέντες κατά λάθος ὑπό τοῦ Διοικητοῦ τοῦ τάγματος μεγάλως ἐκινδυνεύσαμεν παραμείναντες ένταῦθα μέχρι τῆς 1ης Μ. Μεσον. και ἐάν δέν ἐμελλεν ὁ λοχαγός μας νά ζητήσῃ ὁδηγίας ἴσως νά μᾶς ἐλησμόνουν ἐντελῶς και τότε θά συνελαμβανόμεθα αἰχμάλωτοι ἅμα τῆ ἀύγῃ καθ' ὅσον ὁ ἐχθρός ἦτο πολύ πλησίον μας ὡστε ἠκούομεν και τας ὀμιλίας των.

24η Απριλίου. Πρίν ἡ ἀνατεῖλη ἡ ἡμέρα αὕτη διετάχθη ἡ γενικῆ τῶν στρατευμάτων ὑποχώρησις εἰς Δομοκόν ἐνθα ἐφθάσαμεν περί τήν δύσιν τοῦ ἡλίου· μείνας ὀπίσω τοῦ Σ/ματος μετ' ἄλλων στρατιωτῶν πατριωτῶν και φίλων μου και ἀπέχοντος τούτου ½ ὥραν μακράν τοῦ Δομοκοῦ ἠναγκάσθημεν νά ἀγοράσωμεν ἕνα ἀμνόν ὃν ἐψήσαμεν ὀλίγον ἔξω τοῦ Δομοκοῦ και φαγόντες ἐκοιμήθημεν ένταῦθα.

25η Απριλίου. Ἄμα τῆ ἀύγῃ ἐσπεύσαμεν και συνηνώθημεν μετὰ τοῦ Σ/ματός μας ὁ δέ ἀνθυπολ. Κ. Ἀλεξανδρῆς μένεα πνέων ἐναντίον μου ἤρχισε νά μέ ὑβρίζῃ διότι δέν ἤμην παρών κατά τό ἐσπερινόν προσκλητήριο, χωρίς νά λάβῃ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡδυνάτουν νά παρακολουθήσω τόν λόχον μ' ὄλην τήν καλήν θέλησίν μου, και πρὸς τιμωρίαν μου μέ ἠγγάρευσεν νά μεταβῶ μετ' αὐτοῦ πρὸς ἀγοράν ἀμνῶν φορτώσας με ἕνα περί τας 15 ὀκ.¹⁷ ἐξ ἀποστάσεως δύο ὠρῶν.

Περί τήν 2αν ὥραν Μ. Μ. διετάχθημεν νά μεταβῶμεν εἰς Βούζι¹⁸ και ἐκεῖθεν εἰς Τσατμᾶ¹⁹ κάτωθεν τοῦ ὁποίου διενυκτερεύσαμεν φθάσαντες ἐν ὥρᾳ νυκτός. Κατά τήν ἀπό Βούζι εἰς Τσατμᾶ πορείαν μας, κατά λάθος τοῦ ὁδηγοῦ μας ὑποθέσαντος ὅτι ὁ Τσατμᾶς εἶχε καταληφθῆ ὑπό τῶν ἐχθρῶν, συνέβη ἐν τῇ στρατεύματι πανικός ὅστις πολλά τά γελοῖα προὔξενησε.

Ἀπό τῆς 26ης Απριλίου μέχρι τῆς 5ης Μαΐου. Κατά τας ημέρας ταύτας διεμείναμεν ἔξωθεν τοῦ χωρίου τούτου ἐπί τῶν λόφων τοῦ ὄρους Κασσιδιάρη²⁰ καθ' ἃς τά μέγιστα ὑπεφέραμεν ἐκ τοῦ ψύχους και τῶν βροχῶν διάγοντες ἐν ὑπαίθρῳ πρὸς δέ και ἐκ τῆς ἐλλείψεως ἄρτου και τροφίμων πολλάκις δέ δώδεκα ἄνδρες διεμοιράσθησαν ἕνα μόνον ἄρτον. Τήν ἐσπέραν τῆς 4ης Μαΐου διετάχθην παρά τοῦ λοχαγοῦ νά μεταβῶ ἐντός τοῦ χωρίου Τσατμᾶ, ὅπου ἡ διοίκησις τοῦ Σ/ματος, ὅπως ἐπιδῶσω ἐγγραφον μέ τήν ἐντολήν νά διανυκτερεύσω αὐτόθι· μαθῶν ὅτι ὁ λόχος τοῦ Σ. Βαλάση εὕρισκετο ἐντός τοῦ χωρίου

¹⁶ . Κριντήρι· λόφος στην περιοχή του Βελεστίνου.

¹⁷ . Οι 15 οκάδες είναι 19,230 κιλά.

¹⁸ . Βούζι· οικισμός ανατολικά του Δομοκού.

¹⁹ . Τσατμᾶς· το σημερινό Πετρωτό βορειοανατολικά του Δομοκού.

²⁰ . Κασσιδιάρης· βουνό νοτίως των Φαρσάλων, το Ναρθάκιον της Αρχαιότητος.

μετέβην καί έκοιμήθην εις η̄ν οικίαν εῡρίσκετο η̄ διμοιρία του ω̄ς πατριώτου καί μη̄ έχοντες τί νά φάγωμεν έβράσαμεν σίτον καί έφάγαμεν.

Τήν πρω̄ϊαν τής 5ης μετέβην εις τόν λόχον μου όστις διετάχθη νά λάβη θέσιν μάχης έν τῆ πρώτῃ γραμμῆ όπόθεν έβλέπομεν τόν διά τής πεδιάδος προελαύνοντα έχθρικόν στρατόν κατά τοῦ Δομοκοῦ καί μετ' όλίγον έκ τοῦ χωρίου Ρίζι²¹ εῑδομεν έπερχόμενον καί κατά τῶν θέσεων η̄μῶν έν έχθρικόν Σ/μα έκ τεσσάρων ταγμάτων συγκείμενον έν ῶ̄ η̄ δύναμις η̄μῶν δέν άνήρχετο πλέον τῶν δύο λόχων πριν η̄ ό έχθρός ἄρξεται τοῦ πυρός διετάχθη νά διανείμω τόν ἄρτον καί τά φυσίγγια καθ' όσον ό σιτιστής πληγωθέντος τοῦ λοχίου τής 1ης διμοιρίας άνέλαβεν οὔτος τήν διοίκησιν αὐτῆς αλλά μέχρις οὔ συμπληρώσω τήν διανομήν έγένητο η̄ έναρξίς τής μάχης καί ήναγκάσθη νά ζητήσω παρά τοῦ λοχαγοῦ μου όδηγίας περί τοῦ πρακτέου όστις μοί εῑπε νά μείνω μετὰ τῶν ὑπηρετιῶν πρός φύλαξιν τοῦ ὑλικοῦ αλλά τοῦτο έθώρησα ως προσβολήν καί μετὰ τήν αναχώρησίν του έσπευσα καί έλαβον μέρος εις τήν μάχην τοποθετηθείς μεταξύ τῶν στρατιωτῶν τής 13ης ένωμοτίας ὑπό τόν έξ Αλμυροῦ δεκανέα Αντώνιον Νικολάου. Η μάχη έξηκολούθησε μέχρι τής 4 ½ Μ. Μ. άλλ' έν ῶ̄ ήμείς δυστυχῶς δέν έλάβομεν οὔδεμίαν επικουρίαν ό έχθρός ήρξατο καί διά πυροβόλων νά μάς καταπυροβολῆ καί οὔτω έξαντληθέντων τῶν πυρομαχικῶν μας ήναγκάσθημεν νά έγκαταλίπωμεν τάς θέσεις μας, έν ῶ̄ αν̄ ενισχυόμεθα θά ήδυνάμεθα νά κρατήσωμεν τάς θέσεις μας ταύτας' διά τήν μη̄ ενίσχυσιν πολλά έλέγοντο κατά τοῦ ταξιάρχου μας Χ. Μαστραπᾶ όστις έν ῶ̄ ᾤφειλε νά στείλῃ μέρος τοῦ έν Βούζι 5ου Πεζ. Σ /ματος οὔτος εκράτει τοῦτο έν άπραξίᾳ εκτελῶν γυμνάσια.

Κατά τήν έκ τῶν θέσεών μας ὑποχώρησιν μόλις εκατόν μέτρων όπισθεν αὐτῶν συνήνητσα τόν έξ Αγυιάς δεκανέα τοῦ λόχου μας καί φίλτατόν μοι Εῡθ. Καραβίδαν τετραυματισμένον εις τό γόνυ καί μη̄ δυνάμενον νά βαδίση έγκαταλειφθέντα δέ παρ' όλων καί ὑπ' αὐτῶν τῶν πατριωτῶν των καί λυπηθείς αὐτόν τόν έβοήθησα τό κατά δύναμιν καί τόν ᾠδήγησα μέχρι Τσατμᾶ, καίτοι εκινδύνευον νά συναπολεσθῶ μετ' αὐτοῦ, τοῦ έχθροῦ ᾠοέν πλησιάζοντος' εῡτυχῶς ήδυνήθημεν νά φθάσωμεν σῶοι μέχρι τοῦ εῑρημένου χωρίου όπου τόν παρέλαβον άλλοι στρατιῶται, έμοῦ έντελῶς έξαντληθέντος έκ τοῦ κόπου καί ἦτο καιρός διότι μόλις έπροχωρήσαμεν πρός τό Βούζι ό έχθρός εκδιώξας τούς ήμετέρους έκ τής θέσεως Κιτίκι²² έπροχώρησε πρός τόν Τσατμᾶ μέ σκοπόν νά διακόψῃ τήν πρός τό Βούζι ὑποχώρησίν μας καί αν̄ 5' λεπτά τής ᾠρας έβραδύναμεν ήθέλαμεν συλληφθῆ αῑχμάλωτοι ως ήχμαλωτίσθη μετ' όλίγον ό άνθυπολ. Φανός μετὰ τής διμοιρίας του. Περί τήν δύσιν τοῦ ήλίου έφθάσαμεν εις Βούζι όπου καί διενυκτερεύσαμεν.

6η Μαΐου. Περί τήν 3ην ᾠραν Π. Μ. διετάχθη η̄ γενική ὑποχώρησις πρός τήν Δερβέν Φούρκαν²³ όπου μετέβην έφιππος συναντήσας τόν αδελφόν μου Κωνσταντίνον όστις εῑχεν ένα ίππον τοῦ τάγματός του' μόλις δέ έφθάσαμεν εκεί̄ αναπαυθέντες επ' όλίγον διετάχθημεν νά καταλάβωμεν τά ὑψώματα τής Αντινίτσης επί τοῦ ᾠρους ᾠρθρος

²¹ . Ρίζι' διαλυμένος οικισμός πίσω ακριβῶς από τα Φάρσαλα.

²² . Κιτίκι' οικισμός των Φαρσάλων.

²³ . Δερβέν Φούρκα' στενωπός νοτίως του Δομοκού.

(Αβαρίτσα),²⁴ αλλά πριν ή συγκεντρωθή ολόκληρον τό Σ/μά μας επί τῶν εἰρημένων ὑψωμάτων καθ' ὅσον ἀδύνατος καθίστατο ἡ ἐν ταύτῳ ἄφιξις τῶν ἀνδρῶν, ἔνεκα παρεξηγήσεως ἢ μᾶλλον διότι καί ὁ ἐχθρός ἔχων τόν αὐτόν σκοπόν ἀνήρχετο ἐπί τῶν εἰρημένων ὑψωμάτων, ἐτράπημεν εἰς ἀτακτον φυγὴν πρὸς τὴν Λαμίαν ὅπου καί ἐφθάσαμεν περί τὴν 8ην Μ. Μ. καί ὅπου ἐξῶθεν αὐτῆς καί κάτωθεν τῆς Ταράτσης²⁵ συνεκεντρώθη τό Σ/μά μας ἐξ ὀλίγων μόνον ἀνδρῶν, τῶν λοιπῶν τραπέντων πρὸς τὰς Θερμοπύλας.

Καθ' ὃν χρόνον ἡ πρωτοπορεία τοῦ Σ/ματός μας εἶχεν ἀνέλθῃ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς Ὀθρυος ἐγὼ μετὰ τινων στρατιωτῶν εὕρισκόμεν ἐν τῇ μονῇ τῆς Ἀντινίτσης²⁶ ἐν ᾗ εἰσῆλθον ἵνα χαιρετίσω τὰς ἀγίας εἰκόνας τοῦ ναοῦ καί ἐν ταύτῳ πῖω ὕδωρ ἐκ τῆς ἐν τῇ μονῇ βρύσεως, ἀλλὰ μόλις ἐξῆλθον τῇ ὑποδείξει ἐτέρου στρατιώτου παρετήρησα τὴν ἀτακτον φυγὴν τῶν στρατιωτῶν καί ἠναγκάσθην νὰ δράμω κἀγὼ πρὸς συνάντησιν τοῦ φεύγοντος Σ/ματος ἵνα μὴ περιπλανηθῶ καί καταφθάσας ἠρώτησα ἰατρόν τινα τοῦ Σ/ματος διατί φεύγομεν, οὗτος δέ μοί ἀπήντησεν ὅτι ὁ ἐχθρός μᾶς κατέφθασε καί ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ τρέξωμεν καί οὕτω ἐξέλθωμεν τῆς βολῆς αὐτοῦ, μόλις δέ ἤκουσαν τοῦτο οἱ παρευρισκόμενοι στρατιῶται ἔτι περισσότερον ἐπέτειναν τὰς πρὸς φυγὴν δυνάμεις των, οὕτως ὥστε μετ' ὀλίγας στιγμὰς ἔμεινα τελευταῖος ἀπολέσας καί αὐτούς τοὺς πρό ὀλίγου συντρόφους μου, σπεύσαντας πρὸς ἀποφυγὴν ἐνδεχομένου κινδύνου· μείνας μόνος ἐνέτεινα τὰς δυνάμεις μου καί κατῆλθον λίαν κεκοπιακῶς εἰς τι ρεῦμα ὅπου εὐτυχῶς εὔρον καί τινας στρατιώτας οὓς καί παρεκάλεσα νὰ μέ ἀναμείνωσι ἕως οὔ ἀναλάβω τὰς δυνάμεις μου· μετὰ ταῦτα δέ ἀνήλθομεν καί ἐλάβομεν τὴν πρὸς τὴν Λαμίαν ἀγούσαν καί ἐφθάσαμεν περί τὴν 9ην Μ. Μ.

7η Μαΐου. Ἀφ' οὔ διενυκτερεύσαμεν ἐνταῦθα μετὰ τὴν ἀνατολήν τῆς ἡμέρας ταύτης διετάχθη τό Σ/μά μας καί κατέλαβε τὰ πρὸς Βορρᾶν καὶ ἀριστερά τῆς Λαμίας ὑψώματα, πλησίον τῆς μονῆς Ὀσίου Λουκᾶ, ὅπου ἐμείναμεν μέχρι τῆς πρωΐας τῆς ἐπαύριον. Περί τὴν 3ην Μ. Μ. τῆς προηγουμένης, ἦτοι τῆς 7ης Μαΐου, ἐγένετο ἡ ἀνακωχὴ ἄλλως ὁ ἐχθρός προελαύνων ἐκ τῆς Δερβέν Φούρκας ἠθέλε καταλάβῃ τὴν Λαμίαν ἐν ᾗ περιπτώσει ἐξηκολούθη ἡ μάχη· τὴν ἐσπέραν τῆς ἡμέρας ταύτης κρυσολογήσας ἐπαθον πυρετόν καί ἠναγκάσθην τὴν πρωΐαν νὰ παρουσιασθῶ εἰς τόν ἰατρόν ὅστις μοί ἔδωκε κινίνην, ἐπιτρέψας μοι νὰ μεταβῶ ἐντός της Λαμίας πρὸς ἀνάπαυσίν μου, ἀλλὰ δυστυχῶς οὐδαμοῦ εὔρον μέρος πρὸς ἀνάπαυσιν, τῶν κατοίκων καί τῶν καταστηματαρχῶν ἐγκαταλιπόντων τὴν πόλιν καί περιφερόμενος τῆδε κάκεῖσε· ἐπιβεβαρημένος ὑπὸ τῆς κινίνης συνήνητσα τοὺς φυλάσσοντας τὰ σφάγια στρατιώτας τοῦ λόχου μας καί μετ' αὐτῶν μετέβην τὴν ἐσπέραν εἰς Μουσκοχώρι²⁷ ὅπου καί διενυκτερεύσαμεν.

8η Μαΐου. Περί τὴν 8ην ὥραν τό Σ/μάς μας μετεστάθμευσεν εἰς τοὺς Μύλους τῆς Λαμίας κειμένους πρὸς Δυσμάς, ὅπου μετέβην καί συνήνητσα αὐτό ἐπιστρέψας ἐκ Μουσκοχωρίου.

²⁴ . Αβαρίτσα· ἡ σημερινὴ Μελιταία ἀνατολικά του Δομοκοῦ.

²⁵ . Ταράτσα· περιοχή βορείως της Λαμίας, κοντὰ στο σημερινό Νομαρχιακό Νοσοκομεῖο.

²⁶ . Ἡ Μονὴ της Ἀντινίτσης βρίσκεται νοτιοανατολικά του Δομοκοῦ, μεταξύ των οικισμῶν Παλαμάς καὶ Δίβρη της Λαμίας.

²⁷ . Μουσκοχώρι· το Μοσχοχώρι νοτίως της Λαμίας.

11η Μαΐου. Κατά ταύτην τήν ἡμέραν ἀναχωρήσαντες ἐκ Λαμίας μετεσταθμεύσαμεν εἰς Θερμοπύλας.

16η Μαΐου. Μετασταθμεύσαμεν εἰς Κατιμάταις.²⁸

18η Μαΐου. Ἐπανήλθομεν εἰς Θερμοπύλας πλησίον τῆς γεφύρας τοῦ Σπερχειοῦ ὅπου διενυκτερεύσαμεν.

19η Μαΐου. Περί τήν 3ην Μ. Μ. τῆς ἡμέρας ταύτης μετασταθμεύσαμεν εἰς **Παλαιοκούλιαν ἢ Διάκου Ταμπούρια**, ὅπου ἐργαζόμεθα εἰς κατασκευήν προχωμάτων ἐκ φόβου μήπως ἐξακολουθήσῃ ὁ πόλεμος. Ἐνταῦθα ἦλθεν ὁ γαμπρός μου Β. Χρυσός ἐκ Ῥαψάνης μετὰ πολλοῦς κινδύνους καί μᾶς ἔφερε εἰδήσεις ἐκ τῶν οἰκογενειῶν μας.

25η Μαΐου. Τήν 3ην Μ. Μ. μετεσταθμεύσαμεν εἰς Ἁγίαν Τριάδα, χωρίον τοῦ Δήμου Θερμοπυλῶν.

27η Μαΐου. Ἐπειδή ὡς ἐκ τοῦ συνωστισμοῦ πολλῶν ἀνδρῶν καί ἐκ τοῦ φύσει νοσηροῦ τοῦ κλίματος πολλοί ἔπαθον ἐκ διαφόρων ἀσθενειῶν καί μάλιστα ἐκ κοιλιακοῦ τύφου διετάχθη ἡ ἀραίωσις τῶν στρατευμάτων καί τό τάγμα μας μετεστάθμευσεν εἰς Καραβίδα,²⁹ χωρίον ὀρεινόν καί κατάρρυτον.

9η Τουλίου. Τό τάγμα μας μετεστάθμευσεν εἰς Μόλους Ἁγίας Τριάδος.

16η Τουλίου. Τό Σ/μά μας ὀλόκληρον μετεστάθμευσεν εἰς **Πλατανιά**, θέσιν πλησίον τοῦ Θρονίου³⁰ καί κατάφυτον ἐκ πλατάνων.

23η Τουλίου. Κατά διαταγήν τοῦ νεοδιορισθέντος μεράρχου Σμολένσκη μετέβη ὀλόκληρον τό Σ/μά μας πρός ἐπιθεώρησιν ὑπ' αὐτοῦ εἰς θέσιν δίωρον ἀπέχουσαν τοῦ Πλατανιά μεταξύ Μώλου καί **Ἀντερά**. Ἀλλά καθ' ἣν ὥραν ἐγίνετο ἡ ἐπιθεώρησις ἐνέσκηψε ῥαγδαία βροχή καί κατά τήν ἐπιστροφήν μας τά μέγιστα ἐκινδυνεύσαμεν **ἐκ τῶν σχηματισθέντων χειμάρρων πρὸς εἰς τὸ στρατόπεδον ἐπέσε χάλαζα μεγέθους καρύου καταστρέψασα τὰς καλύβας μας ὥστε ἠναγκάσθημεν νὰ κοιμηθῶμεν βεβρεγμένοι καὶ ἐν υπαίθρῳ**.

Ἐνταῦθα διέμεινα μέχρι τῆς 8ης Σ/βρίου ὁπότε λαβὼν κ[ανονικὴν] ἄδειαν μετέβην εἰς Ἀθήνας ὁπόθεν ἔλαβον καί τό ἀπολυτήριόν μου τήν 30ὴν Σεπτεμβρίου καί οὕτω ἔληξαν τά τῆς ἐπιστρατείας βάσανά μας. [.....;] δέ ἐν ᾧ καθ' ὅλον τό διάστημα τοῦ πολέμου διετέλεσα ὑγιής, ὑπ[έκυψα εἰς] τὰς κακουχίας προσβληθεὶς ὑπὸ ἐλειογενῶν³¹ πυρετῶν μεγάλως ὑπ[οσκαψάν]των τήν ὑγείαν μου καί τοῦτο κατά τό τέλος τῶν δεινῶν μας. Ἐκτοτε διέμενα εἰς Ἀθήνας παθῶν καί τόν ἀριστερόν ὀφθαλμόν ἐκ κερατίτιδος.

Κρίσεις ἐν εἴδει ἐπιλόγου

Ὁ ἱστορικός μας Κ. Παπαρρηγόπουλος, ἐν τοῖς προλεγομένοις τοῦ 5ου τόμου τῆς ἱστορίας του, ὁμιλῶν περὶ τῆς μετὰ τήν ἐπανάστασιν ἐποχῆς λέγει «κατὰ τόν ἐξηκονταετῆ πολιτικόν ἐλεύθερον βίον οὔτε τό παρὸν ἐρρυθμίσθη οὔτε τό μέλλον παρεσκευάσθη»· δυστυχῶς ὁ μόνος ἀνὴρ ὅστις ἠδύνατο πολλά καλὰ ὑπὲρ τοῦ ἔθνους μας νὰ ἐκτελέσῃ, ὁ ἀείμνηστος Χ. Τρικούπης λέγω, κατεδιώχθη ὑφ' ἡμῶν καί εἰς ξένην περέδωκε τό πνεῦμα· μή ὦν δημοκόπος ἀλλὰ φρονῶν ὅτι τά πάντα διὰ θυσιῶν ἐπιτελοῦνται προσπαθῶν νὰ ἐξεύρη χρηματικούς

²⁸ . Μάλλον, Κομποτάδες, νοτιοδυτικῶς τῆς Λαμίας.

²⁹ . Δεν ὑπάρχει οικισμός με τὸ ὄνομα Καραβίδα στὴν περιοχή τῆς Λαμίας.

³⁰ . Θρόνιον· οικισμός στὴν περιοχή τῆς Αταλάντης.

³¹ . Ελειογενῆς πυρετός· ὁ πυρετός που οφείλεται στὴν ελονοσία.

πόρους, ἔτι δέ νά κατορθώσῃ τήν εἰσπραξίν τῶν καθυστερουμένων φόρων ἐξήγειρε κατ' αὐτοῦ μερίδα τινά, δυστυχῶς δέ καί ἐν αὐτῇ τῇ πατρίδι του καί ἔπενε πολιτικῶς. Τήν ἔλλειψιν αὐτοῦ κατά τόν πόλεμον τοῦτον ἄρκετά ἠσθάνθημεν ἔτι δέ μᾶλλον καί εἰς τό μέλλον. Κατά τήν ἐπιστρατείαν τοῦ 1886 τό ἔθνος εἰς αὐτόν [ἔστρεψε] τά βλέμματα καί αὐτός μᾶς ἔσωσε τότε ἐπονειδίστου [ἤττας, ἀλλ'] ἔλειψεν αὐτός [καί] ἐπάθομεν ὅ,τι ἐπάθομεν.

Κατά τό 1889 οἱ Κρητες ἐπανεστάτησαν, ὁ δέ Τρικούπης πρωθυπουργός[..... ;] καί γνωρίζων τήν ἀδυναμίαν τοῦ ἔθνους πρός πόλεμον προσεπά[θησεν] διά συμβιβαστικοῦ τρόπου νά ἐπιτύχῃ προνόμιά τινά ἐκ μέρους τῆς Τουρκίας ὑπέρ τῶν Κρητῶν, ἀλλ' ἐξηπατήθη, ὅπερ πάντοτε συμβαίνει εἰς τούς ἀδυνάτους ὑπό τῶν ἰσχυροτέρων, καί διά αὐτό ὑπό τοῦ τότε ἀρχηγοῦ τῆς ἀντιπολιτεύσεως Δελιγιάννη ἀπεκλήθη ἐν τῇ Βουλῇ προδότης. Ἄλλ' ὑμᾶς κ. Δηλιγιάννη πῶς νά σᾶς ὀνομάσωμεν, οἵτινες καίτοι ἐγνωρίζετε τήν κατάστασιν τοῦ ἔθνους προέβητε εἰς τό καταστρεπτικόν κίνημα τοῦ πολέμου; Ἄλλά σιωπῶ καί ἡ μεταγενεστέρα γενιά θά κρίνῃ καλλίτερα.

Πολλάί κατηγορίαί καί ὕβρεις ἐξετοξεύθησαν κατά τῶν ἀξιωματικῶν μας, ταύτας θεωρῶ λίαν ἀδίκους καθ' ὅσον εἰς τήν κατάστασιν αὐτήν εἴμεθα ἐξ ἴσου ὑπεύθυνοι ἀξιωματικοί τε καί στρατιῶται καί ὡς εὐρέθησαν ἀξιωματικοί λησμονήσαντες τό καθῆκον τους οὕτω καί πολλοί στρατιῶται ὑπῆρξαν ἐπιλήσμονες τούτου.

Ἐγγραφον ἐν Ῥαψάνῃ κατ' Τούλιον 1898.

Γωάννης Δουμακῆς